

Наконечна Ольга

ГАЙДЕГГЕР: ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ КОНОТАЦІЇ

У статті аналізуються сутнісні аспекти філософії М. Гайдеггера та їх вплив на сучасний філософський процес.

Ключові слова: *постмодернізм, нова онтологія, буття, деструкція, мова.*

Наконечна О. Хайдеггер: постмодернистские конотации

В статье анализируются сущностные аспекты философии М. Хайдеггера и их влияние на современный философский процесс.

Ключевые слова: *постмодернизм, новая онтология, бытие, деструкция, язык.*

Nakonechna O. Heidegger: postmodern connotations

The article analyzes various aspects of philosophy of Martin Heidegger and their impact on modern philosophical process.

Keywords: *postmodernism, the new ontology, being, destruction, language.*

Плюралізм і суперечливість сучасної епохи знову і знову демонструє, що будь-які пророцтва про «кінець філософії» зазнають невдач, оскільки саме здатність до філософування, до запитування про світ і самого себе є універсальною людською ситуацією. Єдність історії та сучасності, поліфонічність смислів, у яких розгортається процес філософування, можливість різнонаправленого (поза-, черезпросторові і часові вектори) діалогу створює й утримує живу філософську традицію, здатною відповідати на питання сьогодення. Існування власних імен у філософії (від Платона і Сократа до Гегеля і Гайдеггера та Дерріди і Лютара тощо) не лише забезпечує її багатоманітність і багатомірність та розгортає історію людського духу, а й у своїй протяжності взаємопокладання смислів породжує нові власні імена, сприяючи духовній комунікації людства. Багатошаровість і поліфонічність просторів буття філософії в культурі робить

можливим осягнення унікальності філософів та їх ідей через односторонність їх співіснування у «діалогічній додатковості».

Суттєве місце серед філософів, інтерес до ідей яких не тільки не стихає, а зростає в умовах пошуку відповідей на сучасні виклики, належить М. Гайдеггеру, багата і змістовна спадщина якого всебічно позначилася на розвитку філософії. Нове прочитання цієї спадщини відбувається у межах і у зв'язку з розгортанням філософії Постмодерну та осмисленням майбутнього філософії як творцями нових стратегій (Д. Ватімо, Ж. Дерріда, Ж. Ліотар, Р. Рорті, М. Фуко), так і тими, хто робить спроби осмислити особливості постмодерністського дискурсу (В. Вельш, І. Ільїн, Р. Пальмер, О. Соболев, О. Лук'янець). Підставою для такої уваги став як діагноз, поставлений філософом європейській культурі модерну, метафізики і нігілізму, як такої, що вичерпала себе, так і означення напрямів становлення контурів нового мислення. «Сучасні світогляди та ідеології, — постулює він, — покінчили не тільки з «чистим буттям» і платонівськими першоідеями, а й з «волею до влади», — і все ж таки і вони виносять загальні судження про світ ще «категоричніше», ніж відкинула ними метафізика, хоч не можуть вже не тільки визначити джерело свого апріорного знання, але навіть просто помітити, що користуються ним» [5, 307-308].

Серед мислителів, на філософське становлення яких вплинув М. Гайдеггер, є і його безпосередні послідовники (Г. Гадамер, Х. Аренд) та ті, що вважають себе його учнями та прихильниками (Ж. Лакан, Ж. Дерріда, Л. Нансі, Є. Фінк), його критики (К. Ясперс, Р. Карнап, Ю. Хабермас, Т. Адорно), і філософи, що відштовхуються від проблемності і методологічних підходів його метафізичного мислення (М. Бланшо, Д. Ватімо, А. Глюксман, Р. Рорті, Ж.-П. Сартр, Ш. Ширмахер) в розгортанні масиву власних ідей. «Таємний король філософії» (Х. Аренд) стає все більш явним, а його голос у філософії і культурі звучить з новою силою, сприяючи смисловій тематизації Логоса сучасної культури та філософії.

Багатогранність філософських ідей Гайдеггера, неординарність його мислення, постійний пошук мови, здатної його озвучити, а також саме перетлумачення власних положень і обумовлює існування протилежних позицій: розгляду Гайдеггера як попередника постмодерну і навіть його центральної фігури, з одного боку, та її заперечення, пов'язаного з метафізичною уко-

ріненістю його мислення. У цьому контексті слушно звернутися до аргументів В. Вельша, які він розкриває, створюючи уявний диспут Гайдеггер – Ліотар. «Я хочу, – пише він, – чітко відокремити два моменти: з одного боку, Гайдеггер висуває претензії, значно більші за ліотарівські – він прагне не просто піднесення вже наявних тенденцій на рівень основної парадигми, а переходу до цілковито іншого мислення, з іншого боку, він робить значно менше за Ліотара, оскільки «цілковито іншу» конституцію він непомітно створює за зразком усіх попередніх» [2, 180]. При цьому позиції тих, кого Гайдеггер надихає, В. Вельш відкидає як такі, які «бачать його крізь власні окуляри». Свою ж думку В. Вельш пов'язує з доведенням глибоких та кардинальних розбіжностей між постмодерном і постметафізикою й, відповідно, належністю Гайдеггера до постметафізиків через його «прихильність до єдності та цілісності», оскільки «він зводить сучасність до *одного* поняття – до техніки, він говорить про *певний* стрибок, про *певну* подію, про *єдиного* Бога» [2, 185]. Безумовно, позиція В. Вельша має право на існування, однак вона показує, що і її автор теж бачить Гайдеггера через власні окуляри (а чи може бути інакше, якщо розуміти той глибинний особистісний підхід, без якого немає істинного філософування). Тією мірою, що ми чуємо голос філософа, який нам допоможе відкрити власний голос і почути голос світу, ми не тільки прилучаємося до філософії, а й до багатоманітності універсуму. Так філософія стає вагомою для існування культури і самої людини, розгортання її здатності до саморозвитку.

Цікавою в цьому контексті є розповідь Б. Хюбнера про його зустріч з Гайдеггером, у якій він прагнув прояснити свої труднощі стосовно розуміння «буття» у Гайдеггера. «В процесі бесіди, – згадує Б. Хюбнер, – я висловив Гайдеггеру пропозицію сприймати буття всього лише як поняття. Гайдеггер заперечив: «Поняття [Begriff]? Що ви хочете ним зрозуміти [begreifen]?». Він був абсолютно правий: я і сам уже не міг з якогось часу піймати [greifen] хоч що-небудь «буттям»; ним я впіймав порожнечу – більшого я ним не розумів. Здавалося, буття відправилося слідом за Богом. Гайдеггер тоді додав буквально таке: «Я думаю про це ось уже 40 років. Ви прийшли до того пункту, де Ви бачите ще лише все в чорному [schwarz]». І раптом мені стало зрозуміло, що я вступив, якщо не в «просвіт буття», то хоча б у ясність моєї власної свідомості: цим шляхом я далі не

піду» [7, 78]. І, справді, мислитель дійшов до своєї точки розуміння Гайдеггера, до того пункту, де його саморозуміння стало здатним проявитися через гайдеггерівські розмисли. Та хоч він і не захищав свою дисертацію, написану з проблеми буття у Гайдеггера, це не означає, що процес її написання не вплинув на спосіб його філософування і всю подальшу творчість. Тож важливою є не певна класифікація належності філософа до якоїсь тенденції чи напрямку (що завжди було непросто зробити, а в умовах постмодерного мислення і поготів), а ті змістові конотації, на які надихає його творчість, ті відкриття, які здатна зробити людина про себе і для себе, звертаючись до неї.

Засадничими принципами нової онтології, без яких складно уявити сучасну філософію і культуру, є положення М. Гайдеггера про особливість людського буття, яка виявляється в тому, що людина не лише має буття, а й певним чином ставиться до нього, шукає в ньому свою опору. Людина і світ настільки нерозривно пов'язані, що цей зв'язок не може бути репрезентований через суб'єкт-об'єктні відношення. Людське буття виступає як існування, присутність у світі, «буття-ось», яке не «що», а «є». Людина в своїй сутності – невловиме, та без сумніву цілісне «ось», що не «складається з» (суми душі та тіла), а «може». Тому людська присутність у світі вагоміша за будь-які речі, серед яких і речі людської культури, бо людина може бути захоплена будь-якими процесами, подіями, через неї може виявлятися як повнота буття, так і провалина в ніщо, як присутність світу, так і його розпад. Отож, явленість чи неявленість буття через людину – основна подія людського буття, в якій і розкривається свобода, оскільки, вважає М. Гайдеггер, саме людина вирішує, бути чи не бути їй присутньою. Мірою здійснюваного виступає час людини і світ, який вона уміщає в собі, бо людина може здійснитися на шляху розкриття буття, приймаючи його як ціле.

Буття виступає як всеоб'ємна, неосяжна, таємнича сутність, що і прокладає нескінченний шлях до істини, бо світ «постійно надає нам можливість мислити». При цьому збереження таїни буття на всій протяжності шляху, який прокладається, створюється завдяки «запитливості» і зумовлює весь смисл буття та можливість вільного ставлення до його форм. Людина здійснюється як «розуміюча в світі», здатна зберігати його істину, будучи «охопленою» світом, що дозволяє їй відкривати і себе.

Людська думка, «запитлива» до буття, звертається і до кінечності і єдиності людського існування, конкретних життєвих питань, задумується над сенсом власного буття. Саме таке запитання, духовна зверненість до буття і до себе, «пастишество, сторожа, піклування про буття» [5, 338] пов'язує людину шляхом діалогу з усім сущим, з усіма фундаментальними питаннями буття, що включає досвід присутності теперішнього (у всій його неоднозначності та суперечливості), таким чином людина набуває істинності власного існування. Через те М. Гайдеггер звертає особливу увагу не на питання класичної онтології, що таке буття та що робити, щоб пристосувати його до людських потреб, а на людське питання, як прийняти і зберегти буття в цілісності та повноті, як почати думати, щоб зберегти світ як дім людини, щоб не прогаяти нашу присутність у світі, віддавши першість недостотним можливостям, щоб бути почутим у своїй індивідуальній буттєвості.

Саме потреба повернення до початків, основ філософського мислення як збереження цінності буття і запитального потенціалу людини привело філософа до розробки програми деструкції метафізики, що одночасно потребує деструкції мови метафізики. Мова стає головною темою творчості пізнього Гайдеггера: досліджуючи суть людського існування та гуманізм, європейський нігілізм, проблеми мистецтва й істини, філософію техніки тощо, філософ постійно і передусім звертається до проблем мови, розглядає їх у зв'язку з функціонуванням мови в людському бутті та мисленні.

Першим кроком деструкції, де виявляються граничні підстави метафізики, є критичний аналіз мови метафізики. Серед аспектів цієї критики, які суттєво вплинули на розгляд мови у філософії постмодернізму, можна виділити такі: по-перше, критика таких рис мови метафізики як суб'єкт-об'єктна структура (граматика і логіка підкоряють собі мову); панування кореспондентної (референціальної) теорії значення (слова відносять нас до речей і предметів; у означаючого завжди є конкретне означуване); суб'єктивність мови, точніше, антропологізація мови. Подібне трактування мови лише як засобу передачі думок є наслідком її розуміння як посередника, як сполучної ланки між сферами реальності та свідомості, мислення як двома абсолютно автономними і незалежними. Панування Постава в мові веде до втрати нею самостійного значення, бо слова і ви-

рази мови використовуються активним суб'єктом лише інструментально: як засіб передачі інформації.

Однозначність, монологізм, строгість у математичному сенсі метафізичної мови, на думку Гайдеггера, веде до її владних інтенцій, покликаних навчити людину, прищепити їй і постійно закріплювати норми моралі та відповідні програми і правила поведінки. Таким чином, мова не з'являється як щось незалежне від соціальної реальності; мова виявляється вписаною в структуру пануючого світогляду і поставленою на службу тій або іншій ідеології.

Диктатура публічності мови веде до інфляції і девальвації слів, включених у логіку нігілізму, оскільки мова сучасної культури володіє значною кількістю порожніх текстів і штампів, які не повідомляють нічого нового ні в сенсі інформації, ні в сенсі роботи мислення. Це Гайдеггер називає «бездумністю», «базіканням» сучасної мови.

Другим кроком деструкції є вихід до підвалин самого буття і до розуміння суті самої мови. Суть людини міститься в мові, та сутність самої мови прихована в процесі її повсякденного використання. «Здатність говорити і здатність слухати однаково первинні» [1, 254]. Основна теза Гайдеггера: мова – це самостійна сила; мова говорить сама, самовладно. «Мова є мова». З цього випливають і вимоги, що пред'являються ним до людини: по-перше, мовчати і дозволити говорити самій мові, а через неї і самому буттю; по-друге, слухати, що говорить сама мова, і чути, що було сказане.

Повернення людини до справжнього існування, до справжньої мови відбувається за допомогою вслухування-говоріння і підводить до вимоги зміни самої мови, умінню правильно слухати і правильно говорити, чути те, що приховано за пеленою нашарувань, що і дозволить зрозуміти істоту мови. «Майбутня думка, – стверджує він, – вже не філософія, тому що вона мислить ближче до джерел, ніж метафізика, чиє ім'я означає те саме. Майбутня думка разом з тим не зможе вже, як вимагав Гегель, відкинути назву «любові до мудрості» і стати самою мудрістю в образі абсолютного знання. Думка виходить до злиденності своєї суті, яка випереджує. Думка збирає мову в просте казання. Мова є мова буття так само, як хмара – хмара в небі. Думка прокладає своїм казанням непомітні борозни у мові. Вони ще більш непомітні, ніж борозни, які селянин повільним кроком проводить по полю» [5, 356].

Виявляючи цю небезпеку, «яка стосується самого стосунку людської суті до буття» [1, 241], Гайдеггер вважає, що з неї проростає і порятунок – поетична мова як прамова, що «робить мову можливою» [1, 257], і є фундаментом, на якому тримається історія, бо «сутність поезії є поставанням буття через слово» [1, 256]. Саме через поезію німецьких романтиків (Новаліса, Е. Меріке, Гельдерліна), вірші Георга і Рільке, живопис Ван-Гога, через мислення Анаксимандра, Геракліта, Парменіда, не-підвладних інформаційному тиску і стратегії постава, ще можна підвестись до основ і самого осердя буття.

Формулюючи свою позицію щодо гайдеггерівської деструкції метафізичного гуманізму, Дерріда виділяє дві стратегії: «а) Спробувати знайти вихід і деконструкцію без зміни ґрунту завдяки повторенню того, що є імпліцитного в основоположних поняттях та оригінальній проблематиці, завдяки використанню на противагу величній споруді інструментів або каміння, тобто рівною мірою у мові. Тут ми ризикуємо неперервно підтверджувати, консолідувати, перегруповувати («*relever*»), завжди на більш певній глибині, те, що нібито деконструюється. Неперервний процес експлікування, просування до відкритого, ризик опускання в аутизм замикання.

б) Вирішити змінити ґрунт перервним чином і способом вторгнення, грубо розташовуючи себе зовні і утверджуючи абсолютний розрив та відмінність. Без нагадування усіх інших форм оманливої перспективи, у якій може бути схоплене таке переміщення, завдяки цьому обживанню більш наївно і більш сильно, ніж навіть зсередини, проголошується полишеною проста практика мови неперервно поновлювати у попередньому становищі новий ґрунт якнайстарішої основи. Наслідки такого поновлення у попередньому становищі або такої сліпоти можна показати на численних цілком певних прикладах» [4, 137-138].

При цьому Дерріда особливо наголошує, що стиль першої деконструкції здебільшого є стилем гайдеггерівських питань, а друга є здебільшого тією деконструкцією, яка панує у Франції сьогодні. Та він вважає, що «нове письмо повинно поєднати і переплести ці два мотиви деконструкції. Це рівнозначне тому, щоб сказати, що слід розмовляти кількома мовами і продукувати декілька текстів одразу» [4, 138]. Тож Дерріда, оцінюючи мислення Гайдеггера як перехідне, як одночасно і радикальне, і метафізичне, а його тексти як незворотний прорив, і поки

що далеко не використаний у всіх його критичних ресурсах, протистоїть ідеї прихованої «істини Буття» та відкидає метафоричність «близькості Буття». І залишає відкритим питання: «Але хто ми є?"

Відкритість, незавершеність, контекстуальність текстів Гайдеггера сприяє виявленню ним складності та процесуальності істини буття, яка не може бути досягнута раз і назавжди. Так, Б. Хюбнер слушно вважає, що «у Гайдеггера не було в метафізичному та екзистенціальному плані ніякого інтересу досягнути істини буття, не було інтересу могли її досягнути. Адже, якби вона була досягнута, куди б він надалі екзистував» [7, 78].

Значний інтерес та неоднозначність оцінок викликає і стиль філософування Гайдеггера, який можна охарактеризувати як постійний пошук мови, яка б дозволила йому ясніше, точніше сформулювати, проявити свої погляди, а також закласти основи для подолання «безґрунтовності західного мислення» [3, 269] і його байдужості до сущого. Це зумовлює увагу філософа до етимології, етимологічного розбору (деструкції) слова, яке він розкладає на складові частини, намагаючись дістатися до дійсного, початкового значення; відновити забутий автентичний сенс слова, що стерся через нашарування різних соціокультурних сенсів. Так, він наповнює процес філософської рефлексії низкою екзистенціалів, як «жах», «рішучість», «совість», «провина», «буття-до-смерті», «турбота», «самозвеличання», а згодом поняттями (концептами) «буття», «ніщо», «приховане», «відкрите», «основа», «безосновне», «земне», «небесне», «людське», «божественне». А багатозначність «Dasein» заклало традицію його перекладу і тлумачення та поступово набуло статусу загально філософського концепту, використання якого не потребує перекладу.

Амбівалентність термінів, що притаманна філософії Гайдеггера, та перехід від систематичної форми філософування, яка була присутня в його ранній творчості, до есеїстично-афористичної, свідомо анонімність, спрямована проти антропологізму, виявляє неоднозначність та багатовимірність гайдеггерівського стилю філософування. Це не тільки загострює проблемність питання про існування людини і світу та стурбованість самим буттям, а й мисленням у його хисті «трудитися над думкою, роблячи її все більш мислячою» [3, 270], здатною охопити повноту значень «Dasein», наближуючись до висловлення

невимовного. Так, формуються стимули до мислення, мислення, що пов'язане із вмінням розбирати, редукувати, відступати до начал, шукаючи вихідну «початковість» слова, дозволяючи думці утримуватися при самій собі та зберігаючи здатність бути готовим до запитування, що і є за Гайдеггером «доброчесністю думки». «Мислення – не бездіяльність, – прояснює своє міркування Гайдеггер в одному з інтерв'ю, – воно саме по собі вже дія, що перебуває у діалозі з долею світу» [6, 246]. Тож філософія здатна просвітлювати простір нашого буття тою мірою, якою створює підстави до необхідності вслуховування в неї, а не прийняття «готових» сентенцій про істину буття, цінності, ідеали, а ми маємо розвивати свої здібності чути її, щоб бути не *при* філософії (філософії Гайдеггера), а через діалог долучатися до повноти буття, самопізнання і самотворчості.

Література:

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2001. – 832 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн / Вольфганг Вельш; [пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 328 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: Трактаты, статьи, эссе / [ред. Г. К. Косиков]. – М.: Изд. МГУ, 1987. – 512 с. – (Серия: Университетская библиотека).
4. Після філософії: кінець чи трансформація?: антологія / [упоряд.: К. Байнес та інші, пер. з англ. під заг. ред. В. Ляха]. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 342 с.
5. Проблема человека в западной философии: сборник / [пер., сост. и послесл. П. С. Гуревича; общ. ред. Ю. Н. Попова]. – М.: Прогресс, 1988. – 552 с.
6. Философия М. Хайдеггера и современность: сборник / [отв. ред. Н. В. Мотрошилова]. – М.: Наука, 1991. – 253 с.
7. Хюбнер Б. Произвольный этос и принудительность эстетики / Бенно Хюбнер; [пер. с нем. А. Лаврухин]. – Мн.: ПроPILE, 2000. – 152 с.